

ABSTRAKTNĚ A KONKRÉTNE U ZVIERAT A U ČLOVEKA

M. N. GRECKIJ, Filozofická fakulta Moskovskej štátnej univerzity

Problém vzájomného vzťahu biologického a sociálneho u človeka už dávno zaujíma sovietskych filozofov. Vo výskume tohto problému možno vyčleniť tri etapy. Prvá etapa je spojená s filozofickou interpretáciou učenia I. P. Pavlova o vyššej nervovej činnosti, o podmienených reflexoch. V tejto etape prevláda tendencia zblíženia špecificky ľudského s biologickým. Druhá etapa je spojená s vyzdvihnutím do popredia problému osobnosti, humanizmu a charakterizuje ju tendencia rozdeliť a dokonca postaviť do protikladu ľudské a biologické. Napokon tretia, súčasná etapa sa spája s rozvojom radu nových odvetví vedy v procese vedecko-technickej revolúcie a tu opäť, no už na inom základe, vzniká tendencia zblíženia ľudského s biologickým, snaha presnejšie určiť spojenie a prelínanie biologického a sociálneho v človeku.

Takáto krivolaká cesta poznania je normálnym dialektickým procesom. Akákoľvek hranica medzi dvoma kvalitatívne rozličnými oblasťami môže sa určiť iba prostredníctvom celého radu priblížení k nej, raz z jednej, raz z druhej strany. Iba takýto nepriamy pohyb poznania dáva možnosť nahmatať túto hranicu, teda určiť čo najpresnejšie mieru pretržitosti a nepretržitosti v prechode od nižšej oblasti k vyššej.

Vychádzajúc z toho budeme skúmať problém abstraktného a konkrétneho u zvierat a u človeka. Nazdávame sa, že v marxistických prácach, ktoré sa týkajú dejín ľudského poznania, nie sú ešte dostatočne vzaté do úvahy a správne pochopené niektoré súčasné konkrétne vedecké výskumy (v zoopsychológii, lingvistike, etnografií a i.), ktoré nás vyzývajú pohnúť sa o niečo ďalej na tejto tretej etape — etape zblíženia ľudského s biologickým.

Je rozšírený názor, že poznanie vo všeobecnosti i v celku sa pohybuje od konkrétneho k abstraktnému, od jednotlivého k všeobecnému. V súlade s tým sa tvrdí, že myslenie prvotných ľudí i myslenie dieťaťa sú mimoriadne konkrétne a ak možno hovoriť o zárodočných formách myslenia u zvierat, tak tie sú najkonkrétnejšie. Ďalej u ľudí vznikajú stále abstraktnejšie formy myslenia, predovšetkým cestou indukcie, zo všeobecného konkrétnych faktov. Je to veľmi jednoduchá a pohodlná koncepcia, ktorá nielenže súhlasí s každodennými predstavami nešpecialistov, ale potvrdzuje sa aj niektorými špeciálnymi výskumami (napr. o konkrétnom charaktere jazykov primitívnych národov). Na základe tejto koncepcie sa niektorí marxistickí filozofi pokúšajú budovať systém dialektických kategórií, napr. taký, ktorého východiskovou kategóriou je jednotlivé a od neho sa pokračuje k zvláštnemu a všeobecnému.

No jednoduché koncepcie, ktoré sú v zhode s každodennými predstavami, skôr či neskôr sa dostávajú do konfliktu s rozvojom vedeckého

poznania. Ich jednoduchosť sa javí ako klamlivá, ich pojmy sú nejednoznačné a zisťuje sa, že zle vysvetľujú, alebo vôbec nevysvetľujú nielen nové, ale aj niektoré dávno známe vedecké fakty.

Čo sa vlastne rozumie pod pohybom poznania od konkrétneho k abstraktnému? Fakticky dve veci: pohyb od bezprostredného, povrchného poznania k hlbšiemu, sprostredkovanému a zároveň pohyb od jednotlivého, mnohotvárneho k jedinému, zovšeobecnenému. Pritom druhý pohyb funguje ako základ prvého: práve keď poznanie smeruje k zovšeobecneniam, smeruje do hĺbky. Nemožno pochybovať o tom, že sa tu skutočne zachytávajú niektoré reálne procesy. No zachytávajú sa iba približne, jednostranne a neúplne. A ako je známe, každá neúplná pravda, ak sa na nej buduje, mení sa vo svoj protiklad. Možno povedať, že poznanie sa začína od samého konkrétneho, v ktorom niet nijakých zovšeobecnení, a iba odráža množstvo jednotlivých, rôznorodých javov? Možno povedať, že poznanie sa začína od samého jednotlivého? Na tieto otázky možno odpovedať iba záporne. Poznanie nemôže začínať u čisto konkrétneho vnemu množstva jednotlivých javov. Samé jednotlivé javy nemôžu byť vcelku zafixované poznaním, nemožno o nich nič povedať, nemožno určiť svoj vzťah k nim. Ak by sa naozaj takto začínalo poznanie, človek by nemohol prežiť ani deň. No nielen človek, ale ani zviera by nemohlo existovať, ak by vnímalo svet iba v jeho konkrétnej mnohorakosti, bez akýchkoľvek zovšeobecnení. Nemohlo by odlišiť jedlé od nejedlého, bezpečné od nebezpečného atď. a nevyhnutne by zahynulo. Zovšeobecnené vnímanie sveta je nevyhnutnou podmienkou existencie človeka i všetkých živých bytostí. Aby sa dali konkrétne, jednotlivé javy spoznávať, musia byť predovšetkým klasifikované, t. j. vo vzťahu k niektorým všeobecným kategóriám. No potom odkiaľ sa berú také všeobecné kategórie? Či nie sú výsledkom zovšeobecnenia konkrétnych javov? Vzniká tak začarovaný kruh v riešení otázky, s ktorou je spojený dlhý boj empirizmu a racionalizmu.

Pokúsme sa vyjsť z tohto začarovaného kruhu tak, že sa obrátime k histórii a prehistórii poznania. Budeme hovoriť nielen o ľudskom poznaní, ale aj o „poznaní“ zvierat, berúc do úvahy samozrejme kvalitatívne rozdiely medzi týmito dvoma druhmi poznania. Prvé, čo môžeme konštatovať na základe uvedeného, je to, že na všetkých etapách existencie človeka i na všetkých etapách existencie zvierat sa aj u zvierat aj u človeka prejavuje schopnosť vnímať a hodnotiť isté konkrétne javy zásluhou ich vedomého či nevedomého vzťahu k niektorým všeobecným kategóriám. Inými slovami, konkrétne koexistuje s abstraktným a je s ním nevyhnutne spojené. No potom treba riešiť otázky: ako sa v dejinách poznania mení vzájomný vzťah konkrétneho a abstraktného, ako prechádza jedno do druhého, ako sa tento proces začína?

Všimnime si najjednoduchšie živočíchy, ktoré ešte nemajú nervový systém, ani zmyslové orgány. Ich vzájomná súčinnosť s vonkajším svetom sa redukuje na látkovú výmenu, získavanie potravy. Pravda, je

jasné, že pre tieto najjednoduchšie živočíchy nie sú všetky látky vhodné pre výživu. Každý živočích, nech by bol akýkoľvek jednoduchý, už uskutočňuje výber: prijíma jedny látky a neprijíma iné. Spočiatku je tento výber založený jednoducho na chemických vlastnostiach tela danej bytosti: tieto chemické vlastnosti pripúšťajú jedny spojenia a nepripúšťajú iné (alebo dochádza k smrti bytosti pri „nesprávnych“ spojeniach). V priebehu evolúcie ďalej vznikajú zmyslové orgány ako sprostredkovatelia medzi telom a vonkajším svetom. Ich prvou funkciou je uskutočňovať výber potravín na diaľku, ešte predtým, než vstúpia do kontaktu s telom danej živej bytosti. Inými slovami, musia rozpoznať stráviteľné a odlíšiť ho od nestráviteľného; ďalej musia rozpoznať bezpečné a odlíšiť ho od nebezpečného. Takéto rozpoznanie sa uskutočňuje cestou vydeľovania niektorých znakov predmetov (zápach, farba, forma atď.) a zaraďovania týchto znakov pod jednu zo všeobecných kategórií: stráviteľné alebo nestráviteľné, bezpečné alebo nebezpečné. Pravda, treba tu upresniť: ak sa hovorí o prvých živých bytostiach, o počiatočných etapách evolúcie, tu sa vlastne ešte nerobí špeciálne vydeľovanie znakov. Tieto sú jednoducho schopné vnímať niektoré znaky a úplne neschopné vnímať všetky iné. No v zásade je tento mechanizmus vnímania znakov a ich zaraďovania pod všeobecné kategórie už skutočným poznávacím mechanizmom, mechanizmom klasifikácie, ktorý existuje aj u zvierat aj u človeka, pričom u človeka pôsobí vo vedomej a — častejšie — v nevedomej forme. Je zaujímavé, že známy nemecký materialistický filozof Joseph Dietzgen považoval tento klasifikačný mechanizmus dokonca za samú podstatu ľudského poznania. V tom sa mýlil. Také chápanie stiera kvalitatívny rozdiel medzi ľudským poznaním a „poznaním“ zvierat. Ľudské poznanie zahŕňa aj tento mechanizmus, no nereďukuje sa naň.

Všimnime si teraz prvé kroky poznania z hľadiska vzájomného vzťahu abstraktného a konkrétneho. Pritom budeme používať tieto pojmy v tom presnejšom význame, ktorý rozpracoval Marx v rukopisoch z r. 1857 a v *Kapitáli*. Abstraktné je odraz jednotlivej stránky predmetu v poznaní; konkrétne v poznaní odráža súhrn rôznych stránok, „jednotu mnohorakého“. Čo možno povedať o samom počiatku poznania u zvierat? Predovšetkým to, že je vrcholne abstraktné, vrcholne zovšeobecnené. Na počiatku sú iba dve všeobecné kategórie — jedlé a nejedlé, vo svetle ktorých sa hodnotí celý okolitý svet. Pritom konkrétne znaky, ktoré sa zaraďujú pod tieto všeobecné kategórie, sú vcelku nemnohé, majú zovšeobecnený charakter a v dôsledku toho sú značne abstraktné. V priebehu ďalšieho vývinu sa zväčšuje počet všeobecných kategórií. Zvieratá začínajú rozlišovať bezpečné a nebezpečné, svoje a cudzie, mužský a ženský pól atď. Množstvo znakov, ktoré slúžia zaraďovaniu predmetov pod tieto kategórie, sa taktiež zväčšuje, znaky sa stávajú presnejšími, detailnejšími a vstupujú do rozličných vzájomných kombinácií. Znamená to, že tak na strane všeobecných kategórií, ako aj na

strane konkrétnych znakov postupuje vývin od abstraktného ku konkrétnemu.

Ako to teraz vyzerá s ľudským poznaním? Vyvíja sa opačným smerom, od konkrétného k abstraktnému? Predovšetkým je zrejmé, že človek dedí od svojich bezprostredných zvieracích predkov vcelku rozvetvenú klasifikačnú sieť všeobecných kategórií a schopnosť zachytávať množstvo rôznych znakov, ktoré slúžia zaraďovaniu konkrétnych javov pod tieto kategórie. Tento klasifikačný mechanizmus, ktorý zabezpečuje stravu, orientáciu v priestore, styk so sebou podobnými a iné životné procesy, je nevedomý. Je zrejmé, že keby nebolo tohto mechanizmu, ani poznanie by sa nemohlo objaviť. No ako to, že nevedomý mechanizmus je nevyhnutným predpokladom vedomia, ako sa tu uskuťtočňuje prechod? Tieto otázky sú ešte fakticky nepreskúmané.

Je známe, že hlavnú úlohu v prechode od zvierat k človeku a napokon k ľudskému poznaniu má práca, výroba nástrojov a formovanie ľudského jazyka. Na toto najdôležitejšie marxistické tvrdenie marxisti obvykle sústreďujú celú svoju pozornosť. Marxistickí filozofi, psychológovia, etnografovia, antropológovia už v tejto oblasti urobili veľký kus výskumnej práce, ktorá dala rad cenných výsledkov. Pri nich sa tu, žiaľ, nemôžeme zastaviť. Poznamenávame tu iné: v tých prípadoch, keď sa vznik ľudských kvalít pokúšame vysvetliť iba z jedného kvalitatívneho zvratu (práca, nástroje, jazyk) a ignorujeme jeho dlhú prehistóriu v evolúcii zvierat, nevyhnutne vznikajú teoretické ťažkosti logického charakteru — antinómie, paradoxy, bludné kruhy. Napríklad práca vytvorila človeka, no práca je špecificky ľudská kvalita, nemohla sa objaviť pred človekom, ani on ju nemohol vytvoriť. Niektorí filozofi sa pokúšajú vyvodiť z procesu zhotovovania nástrojov schopnosť abstrakcie, zovšeobecňovania u človeka. Pri tom vzniká taký istý bludný kruh abstraktného a konkrétného, o akom sme už hovorili. No teraz už vidíme východisko z tohto bludného kruhu: pri historickom prístupe zistíme, že prvé abstrakcie nevznikli cestou induktívneho zovšeobecnovania konkrétnych faktov, ale jednoducho preto, že zmyslové orgány neboli schopné vnímať konkrétne fakty v ich celej konkrétnosti, mohli ich vnímať iba v hrubých črtách, zovšeobecnene. Zovšeobecnený, abstraktný charakter poznania teda existuje od počiatku a to, čo vyžaduje vysvetlenie, nie je sama schopnosť abstrakcie, ale vznik abstrakcií nového typu (vedomé abstrakcie, pojmy, teórie), vznik nových spôsobov vytvárania abstrakcií a taktiež ďalšia konkretizácia ľudského poznania na základe týchto nových abstrakcií. Pod ďalšou konkretizáciou sa chápe nielen zväčšenie počtu všeobecných kategórií, zväčšenie počtu konkrétnych znakov, ich spresnenie a kombinovanie, ale aj vznik novej úrovne konkrétnosti — teoretického konkrétného (podľa Marxa mysleného konkrétného) ako výsledku teoretickej syntézy mnohých abstrakcií (podľa Marxa vzostup od abstraktného ku konkrétnemu). Vo vývine ľudského poznania teda prebiehajú dva vzájomne

späté procesy — objavovanie sa nových abstrakcií a ďalšia konkretizácia. Ak uznáme, že abstrakcie sú prechodným článkom v poznaní a že ľudská prax vyžaduje stále presnejšie, detailnejšie a všestrannejšie poznanie, teda konkrétne poznanie na teoretickej úrovni, musíme prísť k záveru, že hlavným vo vývine poznania nielen u zvierat, ale aj u človeka je pohyb od abstraktného ku konkrétnemu.

Skonfrontujeme tento záver s niektorými súčasnými faktami jednotlivých vied. Neprotirečí tomu, čo vieme o charaktere myslenia a jazyka prvotných národov? Nie je ich myslenie a jazyk celkom konkrétnym, bez akýchkoľvek všeobecných kategórií? Skutočne, taká predstava vo vede existovala. No teraz sa zdá byť jasné, že táto predstava sa zakladá na povrchných vedomostiach o živote týchto národov. Po prvé, detailná konkretizácia niektorých prírodných objektov u týchto národov (napr. viac než desať druhov snehu u Eskymákov) sa vysvetľuje tým, že práve s týmito objektmi sa nachádzali v neustálom kontakte. My sa nachádzame v kontakte s inými objektmi a tie nevnímame menej detailne, ale ešte detailnejšie. Po druhé, táto detailná konkretizácia je výsledkom dlhej, státisícročnej histórie. Po tretie, táto konkretizácia nevylučuje, ale predpokladá prítomnosť všeobecných kategórií. Ibaže tieto kategórie, prirodzene, nie sú v súlade s našimi a navyše sa inakšie vyjadrujú. Ako dokazujú výskumy Léviho-Straussa, tieto všeobecné kategórie sa kódujú pomocou najrôznejších zmyslových znakov. Treba v tom vidieť prechodný stupeň na ceste od nevedomých abstrakcií k vedomým. A mimochodom, stopy takéhoto spôsobu vyjadrovania abstraktných pojmov sa zachovali aj v našich súčasných jazykoch.

Výsledky, ktoré sú pre nás zaujímavé, získala psychológia a lingvistika pri skúmaní utvárania myslenia a osvojovania si jazyka u dieťaťa. Vysvetlilo sa napr., že prvotné formy vnímania sveta u dieťaťa sú taktiež celkom zovšeobecnené, abstraktné. Keď si osvojuje prvé slová, používa ich spravidla v širšom zmysle než ako ich treba používať. Navyše dieťa samo vytvára slová s veľmi širokým významom (vzhľadom na veľmi úzky svet dieťaťa). Na druhej strane v procese rýchleho osvojovania si jazyka dieťa prejavuje udivujúcu schopnosť nevedomky samostatne vytvárať zložité gramatické pravidlá, ktoré sú nevyhnutné pre vnímanie jazyka a jeho aktívne používanie. Ako dokazujú špeciálne lingvistické výskumy, takéto konštruovanie by sa nemohlo uskutočniť, keby rozum dieťaťa bol „tabula rasa“ a keby sa formoval iba pod vplyvom styku s inými ľuďmi. Tu, podobne ako v otázke abstraktného a konkrétného, v probléme pôvodu práce, nemožno nebrať do úvahy prehistóriu, evolúciu psychiky zvierat a jej výsledky — niektoré dedičné, spoločné mechanizmy (abstraktné štruktúry), ktoré sa prirodzene nemenia na ľudské myslenie a ľudskú reč samé od seba, ale sú k tomu nevyhnutným predpokladom.

Opäť teda z rôznych strán prichádzame k jedinému záveru: k všeobecnému chápaniu vývinu poznania ako pohybu od abstraktného ku

konkrétne (ktorý do seba dialekticky zahŕňa i opačný pohyb, ako druhotný a podriadený). A v spojitosti s tým sme dospeli k uznaniu tesnejšieho spojenia a vzájomných prechodov medzi biologickým, zdedeným a špecificky ľudským, sociálnym, tesnejšieho spojenia a prechodov medzi vedomým a nevedomým.

Také chápanie nám dáva možnosť správnejšie ohodnotiť výskumy buržoázných vedcov, najmä francúzskych a amerických štrukturalistov. Umožňuje nám viesť presnejšiu hranicu medzi reálnymi výsledkami a plodnými hypotézami na jednej strane a filozofickými špekuláciami a absolutizáciami na druhej strane. Podľa nás zblíženie sociálneho a biologického neznamená ich stotožnenie, ale ide o určenie nových spojení a prechodov. Napr. Lévi-Strauss, vyslovujúc cenné myšlienky na tej istej rovine, dospieva zároveň k stieraniu kvalitatívnej hranice medzi jedným a druhým a tvrdí, že preňho rozdiel medzi prírodou a ľudskou kultúrou má iba „metodologický význam“. Vyjadruje tým svoje chápanie filozofie ako vonkajšieho a dočasného „stavebného lešenia“ postaveného okolo vedy a nie ako odrazu všeobecných dialektických zákonitostí sveta. Nás pred takýmto stotožnením vystríha najmä dialektické chápanie vývinového skoku ako jednoty pretržitosti a nepretržitosti. Dialektickomaterialistický prístup nevyžaduje ani postaviť do protikladov ani stotožniť vyššiu a nižšiu úroveň poznania, sociálneho a biologického, ale vyžaduje stále presnejšie a hlbšie odhalenie spojení a prechodov od jedného k druhému. Všeobecná formula „dialektických skokov“ sa tak bude naplňovať stále konkrétnejším obsahom.